https://sandeepksah.com.np/2025/01/02/interrelationship-betn-poverty-and-employment/

लेखक: संदीप कुमार साह

प्रकाशित मिति: २०८०/०५/०३ गते

प्रकाशक: इकागज

गरिबी र रोजगारी बीचको अन्तरसम्बन्ध

परिचय

गरिबी न्यून आय, शिक्षाको अभाव र कमजोर स्वास्थ्य अवस्थासंग जोडिएको विषय हो । गरिबी भनेको त्यस्तो अवस्था हो, जसमा कुनै व्यक्ति वा समुदायसंग जीवनयापनका लागि आवश्यक आधारभूत वस्तु तथा आर्थिक स्रोत साधनको अभाव हुन्छ । गरिबी भनेको रोजगारीबाट प्राप्त हुने आम्दानीले जीवनका न्यूनतम आधारभूत मानवीय आवश्यकताहरू पूरा गर्न नसक्ने अवस्था हो । रोजगारी भनेको उत्पादन कार्यमा व्यक्तिको संलग्नताको अवस्था हो । रोजगारी आर्थिक र सामाजिक विकासको आधारशिला हो । रोजगारीको माध्यमबाट गरिबी न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । गरिबी र रोजगारी कुनै पनि अर्थतन्त्रका मुख्य सामाजिक सूचक हुन् । गरिबीले आर्थिक वृद्धिमा ठूलो भूमिका खेल्दछ । रोजगारी विश्वको कुनै पनि देशको आर्थिक वृद्धिको महत्वपूर्ण उपाय हो ।

कानूनी व्यवस्था

नेपालको संविधानको धारा १६ (१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने र धारा ४२ मा सामाजिक न्यायको हक अन्तर्गत आर्थिक रूपले विपन्न तथा लोपोन्मुख समुदायका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, रोजगारी, खाद्यान्न र सामाजिक सुरक्षामा विशेष अवसर तथा लाभ पाउने हक हुनेछ भने मौलिक हकको व्यवस्था गरिएको छ । सबै प्रकारको गरिबी मुक्त समाज निर्माण गर्ने सोंच र गरिब तथा धनी बीचको आर्थिक असमानता न्यूनीकरण गर्दै गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्यालाई एकल अंकमा ल्याउने लक्ष्यका साथ गरिबी निवारण नीति, २०७६ कार्यान्वयनमा रहेको छ ।

वर्तमान अवस्था

नेपाल बहुआयामिक गरिबी सूचकांक, २०२१ अनुसार नेपालमा १७.४ प्रतिशत मानिसहरु बहुआयामिक गरिब रहेका छन् । शहरमा २८ प्रतिशत र ग्रामिणमा १२.३ प्रतिशत मानिसहरु बहुआयामिक गरिब रहेका छन् । सबैभन्दा बढी बहुआयामिक गरिबी कर्णाली प्रदेश मा ३९.५ प्रतिशत र सबभन्दा कम बाग्मती प्रदेशमा ७ प्रतिशत रहेका छन् । त्यस्तै सुदुरपश्चिम प्रदेशमा २५.३ प्रतिशत, मधेश प्रदेशमा २४.२ प्रतिशत, लुम्बिनी प्रदेशमा १८.२ प्रतिशत, कोशी प्रदेशमा १५.९ प्रतिशत र गण्डकी प्रदेशमा ९.६ प्रतिशत बहुआयामिक गरिबी रहेका छन् । नेपालमा सन् १९९० मा ४९ प्रतिशत रहेको निरपेक्ष गरिबी सन् २०२३ मा १५.१ प्रतिशतमा झरेको छ । यसरी हेर्दा विगत ३३ वर्षमा ३३.९ प्रतिशतले निरपेक्ष गरिबी घटेको देखिन्छ । विश्वमा हरेक दश जना मध्ये एक जना निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेका छन् ।

न्यून आय असमानता भएको देशहरूमा आय स्तरमा एक प्रतिशतको वृद्धिले गरिबीमा ४.३ प्रतिशतसम्म कमी ल्याउन सक्छ भने अत्यधिक आय असमानतामा भएको देशहरु गरिबीमा ०.६ प्रतिशतको कमी आउने अनुमान गरिएको छ। विप्रेषण आप्रवाहमा १० प्रतिशतले वृद्धि हुदाँ गरिबीमा पर्ने सम्भावना लगभग ३. प्रतिशतले घट्दछ भने विश्व बैंकको एक अध्ययनले देखाएको छ। फिलिपिन्समा १० प्रतिशत विप्रेषण बढदा २.८ प्रतिशत गरिबी घटेको उदाहरण पनि छ। नेपालमा विप्रेषण प्राप्त नगर्ने घरपरिवारको तुलनामा विप्रेषण प्राप्त गर्ने घरपरिवार गरिबीमा पर्ने सम्भावना २.३ प्रतिशत कम हुन्छ। सन् १९९५ देखि २००४ सम्ममा नेपालको गरिबी घटाउनमा विप्रेषणको योगदान २० प्रतिशत रहेको अनुमान विभिन्न अध्ययनले देखाएको छ। नेपालमा पनि गरिबी घट्नुमा वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषणको अहम भूमिका रहेको देखिन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय गरिबीको रेखा प्रति दिन १.९० अमेरिकी डलरबाट २.१५ अमेरिकी डलर प्रति व्यक्ति अद्यावधिक गरिएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय गरिबीको रेखामा भएको वृद्धिले न्यून आय भएका देशहरूमा आधारभूत खाद्यान्न, लत्ताकपडा र आश्रय स्थलको आवश्यकतामा भएको वृद्धिलाई प्रतिबिम्बित गर्दछ। विश्वको कुल जनसंख्याको ९.२ प्रतिशत जनसंख्या निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेका छन्। विश्वको गरिबीको अवस्था हेर्दा ९० प्रतिशत गरिबी अफ्रिका र दक्षिण एसियामा रहेको छ।

सन् २०३० सम्म विश्वको सबै क्षेत्रबाट सबै प्रकारको गरिबीको अन्त्य गर्ने दिगो विकासको लक्ष्य रहेको छ। सन् २०३० सम्ममा विश्वव्यापी गरिबीलाई ३ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य रहेकोमा ७ प्रतिशत रहने अनुमान गरिएको छ। पन्ध्रौं योजनाको अन्त्यसम्ममा निरपेक्ष गरिबीलाई ९.५ प्रतिशतमा र बहुआयामिक गरिबीलाई ११.५ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य रहेको छ। त्यस्तै गरिबी निवारण नीति, २०७६ ले गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्यालाई वि.सं. २०८७ सम्म ५ प्रतिशतमा र वि.सं. २१०० सम्म शुन्यमा झार्ने लक्ष्य लिएको छ।

गरिबीको दुष्चक्र

गरिबीको दुष्चक्र भन्नाले त्यस्तो अवस्थाको गरिबीलाई बुझाउँछ जुन अवस्थाबाट गरिब ब्यक्ति माथि उठनै सक्दैन। कुनै ब्यक्ति गरिब हुनुको अर्थ उसँग न्यून वा कम आम्दानी हुनु वा आम्दानीको अभाव हुनु हो। जसले गर्दा गरिब ब्यक्तिसँग भएको आम्दानीको अधिकांश हिस्सा जीवन निर्वाह गर्नका लागि नै खर्च गर्नु पर्ने बाध्यता हुन्छ। जसले गर्दा गरिब ब्यक्तिको बचत न्यून हुन्छ वा बचत घट्दछ र न्यून बचतले लगानी पनि घटाउँछ। न्यून लगानीले उत्पादन कम हुन्छ र न्यून उत्पादनले आम्दानी पनि कम नै हुन्छ। अतः गरिब ब्यक्ति पुनः त्यही गरिबी कै अवस्थामा फर्कन्छ वा फर्कन बाध्य हुन जान्छ। यसै चक्र वा प्रक्रियालाई नै गरिबीको दुष्चक्र भनिन्छ।

विकासमा रोजगारीको भूमिका

वर्ल्ड डेभलपमेन्ट रिपोर्ट, २०१३ का अनुसार विकासमा रोजगारीको महत्त्वपूर्ण योगदान रहन्छ। रोजगारी आर्थिक र सामाजिक विकास हासिल गर्ने साधन हो। विश्व बैंकले विकासमा रोजगारीको भूमिका सम्बन्धी तीन वटा दृष्टिकोणलाई अगाडी सारेको देखिन्छ। पहिलो रोजगारीले आयको अवसर प्रदान गर्दछ र जीवनस्तरमा सुधार ल्याउँछ, दोश्रो रोजगारीले उत्पादकत्व बढाउँछ र आर्थिक वृद्धिमा सघाउँछ, तेश्रो रोजगारी आत्म-सम्मान र सामाजिक पहिचानको आधारभूत स्रोत हो, जसले सामाजिक एकतामा योगदान पुऱ्याउँछ।

गरिबी र रोजगारी बीचको अन्तरसम्बन्ध

विश्वव्यापी रूपमा करोडौं मानिसहरु गरिबीको अवस्थामा जीवनयापन गर्न बाध्य रहेका छन् । गरिबी श्रम बजारमा रोजगारीका अवसरहरूमा असमान पहुँचसँग सम्बन्धित छ । गरिबहरूका लागि श्रम नै एक मात्र सम्पत्ति हो, जुन तिनीहरूले आफ्नो अवस्था र जीवनस्तर सुधार गर्न प्रयोग गर्न सक्छन् । रोजगारी आर्थिक वृद्धिको प्रमुख चालक पनि हो । आर्थिक वृद्धिले उत्पादकत्व बढाउन र जीवनस्तर सुधार गर्न मदत गर्छ । आर्थिक वृद्धिले रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्दछ र श्रम बजारमा श्रमिकको माग बढ्छ । फलस्वरूप रोजगारीमा भएको वृद्धिले उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न महत्वपूर्ण सहयोग गर्छ । त्यसैले गरिबी न्यूनीकरण र दिगो आर्थिक तथा सामाजिक विकासका लागि उत्पादनमूलक रोजगारीका अवसरहरूको सृजना गर्नु आवश्यक छ ।

गरिबी न्यूनीकरण एउटा प्रमुख अन्तराष्ट्रिय चुनौतीको विषय बनेको छ । विकासोन्मुख देशहरूका लागि गरिबी न्यूनीकरण अझै पनि ठूलो चुनौती रुपमा रहेको छ । यो मानव जातिको लागि सबैभन्दा ठूलो र कुनै पनि अर्थव्यवस्थाको मुख्य समस्याको रुपमा रहेको छ । जसलाई तुरुन्तै समाधान गर्न आवश्यक छ । यसलाई समयमै समाधान गरिएन भने अन्य सामाजिक समस्याहरू जस्तै बेरोजगारी, भोकमरी, अशिक्षा बढ्न बेर लाग्दैन् ।

गरिबी र रोजगारी बहुआयामिक विषय रहेकोले यो एक अर्कासंग अन्तरसम्बन्धित रहेको छ । गरिबी बढदा रोजगारी घट्छ र बेरोजगारी बढ्छ, रोजगारी बढ्दा गरिबी घट्छ र यसले बेरोजगारी घटाउन मदत गर्छ । रोजगारीले गरिबी तथा बेरोजगारी दर बीचको संतुलन कायम गरेको हुन्छ । त्यसैले दिगो आर्थिक वृद्धि तथा विकास एवं गरिबी तथा बेरोजगारी न्यूनीकरणको मुख्य आधार नै उत्पादनशील रोजगारी रहेको छ । उत्पादनशील रोजगारीले मानिसको आयआर्जन क्षमतालाई बढाउँछ र यसले बेरोजगारी तथा न्यून रोजगारलाई कम गर्दछ । यसको परिणाम स्वरुप गरिबी न्यूनीकरणमा उल्लेखणीय सहयोग गर्छ ।

गरिबी न्यूनीकरण गर्ने सबैभन्दा उपयुक्त र प्रभावकारी उपाय नै रोजगारी हो । यदि रोजगारी बढ्यो भने आम्दानी पनि बढ्छ । आम्दानी बढ्यो भने मानिसहरूलाई आधारभूत आवश्यकताहरुको परिपूर्ति गर्न सहज हुन्छ र तिनीहरूको गरिबीको अवस्थामा सुधार आउँछ । मानिसहरूलाई जीवन निर्वाहको लागि आफ्नो आम्दानी चाहिन्छ । गरिबीका कारण मानिसहरू मानव पुँजी, भौतिक पुँजी र आफ्नो स्वास्थ्यमा लगानी गर्न सकिरहेका हुदैनन् । फलस्वरूप, अर्थतन्त्रमा लगानी कम हुन्छ र उत्पादनशील श्रमशक्तिमा कमी आउँछ । त्यसैले गरिबी र रोजगारी बीच पूर्ण रूपमा सकारात्मक सम्बन्ध रहेको छ । यसले महिला र पुरुष बीचको समानतालाई पनि बढावा दिन्छ ।

गरिबीबाट मुक्तिको आधारभूत मार्ग नै रोजगारी भएकोले रोजगारीका क्षेत्रहरुको पहिचान गरि सो क्षेत्रमा थप अवसरहरुको सिर्जना गरि गरिब, विपन्न र बेरोजगार व्यक्तिहरुको सहज पहुँच हुने खालको सीप, क्षमता तथा दक्षता अभिवृद्धि गरि गरिबीको रेखामुनी रहेका व्यक्तिहरुको गरिबी न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । गरिबीको अवस्थालाई अन्त्य गर्न गरिबी न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्ने खालको गरिबी तथा रोजगारी सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरु तर्जुमा गर्न आवश्यक छ ।

गरिबीको रेखामुनि रहेका अधिकांश घरपरिवारको आम्दानीको मुख्य स्रोत नै रोजगारी रहेको छ । रोजगारीले मानिसहरूलाई गरिबीबाट बाहिर निस्कन आयको अवसर प्रदान गर्दछ । रोजगारी गरिबी न्यूनीकरणको प्रमुख कारकको रुपमा रहेको छ । गरिब लक्षित आय वृद्धि र रोजगारीका अवसरहरू विस्तार गरी स्थानीय आर्थिक विकासको माध्यमबाट गरिबी न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ । आर्थिक वृद्धिलाई थप सुदृढ बनाई शिक्षा, स्वास्थ्य,

खानेपानी तथा सरसफाइ, आयआर्जन तथा रोजगार र पूर्वाधार विकासको क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिई गरिब न्यूनीकरणमा सहयोग पुग्ने गरी लगानी वृद्धि गर्नु पर्दछ।

गरिबी न्यूनीकरण र रोजगारी सृजनाका लागि स्थानीय सरकारको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। स्थानीय सरकारले स्थानीय आवश्यकता र स्रोत साधनहरूको बारेमा अधिक जानकार हुन्छ। स्थानीय सरकार जनताको सबभन्दा नजिकको सरकार भएकोले गरिब तथा विपन्न वर्गहरुको आर्थिक अवस्था एवं जीवनस्तरमा सुधार गर्न अरु तहको सरकारभन्दा बढी प्रभावकारी हुने देखिन्छ। गरिबी न्यूनीकरणको सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण उपायको रूपमा स्थानीय आर्थिक विकासलाई लिइन्छ। स्थानीय आर्थिक विकासले स्थानीय अर्थतन्त्रलाई गतिशील बनाई स्थानीय स्रोत साधनको समुचित उपयोग गरी स्थानीय स्तर मै आयवृद्धि एवं रोजगारी सिर्जना गर्ने काम गर्दछ।

निश्कर्ष

गरिबी र बेरोजगारी बीच महत्वपूर्ण सम्बन्ध रहेको देखिन्छ। रोजगारी पाउन नसक्दा परिवारको सीमित आम्दानीमा प्रति व्यक्ति उपभोगको स्तर घट्दछ। उपभोगको स्तरमा आएको कमीले व्यक्तिको कमाउने क्षमतालाई थप घटाउँछ र ऊ गरिबीको दुष्चक्रबाट उम्कन असमर्थ हुन्छ। आम्दानीको अनिश्चितताले गरिबीको रेखामुनि रहेका व्यक्तिहरूले आधारभूत आवश्यकताहरू पूरा गर्न सक्दैन र उनीहरू गरिबीमा जीवनयापन गर्न बाध्य हुन्छ। त्यसैले गरिबी न्यूनीकरण र दिगो आर्थिक तथा सामाजिक विकासका लागि उत्पादनमूलक रोजगारीका अवसरहरूको सृजना गर्नु आवश्यक रहेको छ। रोजगारीबाट प्राप्त हुने आम्दानीले गरिबीका रेखामुनि रहेका व्यक्ति तथा तिनका आश्रित परिवारहरूलाई आधारभूत आवश्यकताहरूको परिपूर्ति गर्न आवश्यक वस्तु र सेवाहरू प्राप्त गर्न सहयोग गर्छ। रोजगारीले गरिबी न्यूनीकरणमा ठूलो योगदान पुऱ्याउँछ।